

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ІГНАТЕНКО НАТАЛІЯ ВІТАЛІЇВНА

УДК 373.5.014:94(477) «1991/2020»

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ
В ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ
ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1991 – 2020 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Реферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Тернопіль – 2025

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України
КРАВЕЦЬ Володимир Петрович,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, радник ректора.

Опоненти: доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
ПОМЕТУН Олена Іванівна,
Інститут педагогіки НАПН України, головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти;

доктор педагогічних наук, професор
БНИЦЬКА Катерина Миколаївна,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, професор кафедри педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
ВСНЦЕВА Надія Олександрівна,
Бердянський державний педагогічний університет, професор кафедри менеджменту та адміністрування.

Захист відбудеться 21 лютого 2025 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради з присудження наукового ступеня доктора наук Д 58.053.01 Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (24 аудиторія (другий поверх головного корпусу), вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://www.tnpu.edu.ua> та в науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

Реферат розісланий 20 січня 2025 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Галина МЕШКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Важливою умовою існування ефективної освітньої системи держави є конструювання національної стратегії розвитку галузі та покрокова реалізація прописаних у документі положень. Тож цілком закономірно, що, успадкувавши від Радянського Союзу достатньо розвинену, але надзвичайно заідеологізовану модель освіти, українська держава поставила за мету модернізувати її відповідно до потреб суспільства, яке стало на шлях демократії та збереження ідентичності. Саме тому осмислення феномену освіти вимагало наукового обґрунтування стратегічних механізмів і розробки покрокових засобів реалізації соціокультурних змін, під впливом яких вона розвивається, видозмінюється, набуває нових функцій, характеристик, значень і можливостей впливати на тенденції розвитку науки, культури, ідеології й інших сфер буття.

Певний час акценти пояснення причин і механізмів трансформації суспільства були зосереджені навколо економічних і технологічних чинників. Та на зламі ХХ – ХХІ ст. ситуація змінилася. В умовах глобалізації суспільство як цілісна і взаємопов'язана система постало перед потребою реагувати на феномен суперечливої дуальності цивілізаційних змін, які, спонукаючи появу в націй тенденцій до загальносвітової уніфікації, одночасно породжували прагнення до збереження етнокультурної ідентичності. У контексті конструювання когнітивних проєкцій майбутньої соціальної реальності України (консолідації української політичної нації, формування національної ідентичності, зростання громадянської активності соціуму та забезпечення поступального розвитку української держави) осмислення окреслених феноменів супроводжувалося безперервним процесом подолання інерції ментальної залежності від впливів та ідеологій минулих епох і побудовою ідентифікаційних стратегій російсько-українського протистояння, загостреного гібридною війною 2014 – 2022 рр., анексією Криму, широкомасштабним вторгненням військ РФ у лютому 2022 р.

Особливе значення для цього процесу мало формування нової парадигми історичної освіти, яка з категорії *знання* повинна була перейти в категорію *буття* та водночас забезпечити вплив на розвиток суспільства, перетворюючи існування людей на відкриту соціальну систему з властивими їй глобальними викликами, небезпеками, усвідомленням пріоритетності збереження власної державності і права на цивілізаційне існування, переваги загальнолюдських цінностей над груповими. Змінилися також засади організації освітнього процесу, зокрема трансформації відбулися у двох площинах: *змісту* (трактування історії не як подій минулого, а як джерела для аналізу ступеня його впливу на сучасні політичні і соціально-економічні процеси України в системі міжнародних відносин, формулювання нових науково-методичних підходів до навчання й створення на їхній основі навчальних програм і підручників) та *системи навчання* (створення нового навчально-методичного комплексу з предмету; розробка методик і технологій навчання). Загалом описані трансформації створили умови для розвитку методичної науки, яка, опинившись в епіцентрі змін, інтенсивно еволюціонувала, шукаючи механізми реалізації на уроках історії задекларованих державою інноваційних вимог до їхнього змісту і теоретико-методологічного інструментарію. Як наслідок, за роки незалежності теорія та методика навчання історії накопичила потужний досвід

методичної організації і змістового наповнення процесу навчання історії в закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО), концептуальний аналіз якого дасть змогу підвищити ефективність педагогічного процесу на сучасному етапі і створить підґрунтя для прогностичного моделювання розвитку шкільної історичної освіти.

У вітчизняній історіографії генеза теорії та методики навчання історії в школі стала предметом дослідження багатьох наукових праць. За проблемно-історичним принципом їх умовно можна об'єднати у дві групи: перша – загальні методологічні й історіографічні роботи, у яких огляд та аналіз трансформаційних процесів в освіті подано в канві науково-теоретичних досліджень розвитку освіти та української національної школи (публікації О. Антонова, В. Безпалька, К. Біницької, А. Вихруща, С. Гончаренка, В. Гузеєва, Л. Даниленко, В. Демидова, М. Євтуха, І. Єрмакова, В. Зацерковного, І. Зязюна, Я. Калакури, О. Козлова, В. Кременя, О. Кустовської, В. Паламарчук, О. Савченко, О. Сухомлинської, І. Тараненко, І. Тішаєва, М. Чошанова та ін.). Друга – проблемно-тематичні історіографічні студії, предметом дослідження яких стали безпосередньо трансформаційні процеси в історичній освіті та методиці навчання історії (у цій царині працювали В. Андрущенко, К. Баханов, Н. Венцева, А. Василюк, М. Гупан, Л. Жарова, О. Желіба, Л. Задорожня, В. Журавський, Є. Красняков, Л. Калініна, І. Колодій, В. Комаров, К. Корсак, Є. Красняков, Т. Ладиченко, В. Мисан, Л. Наливайко, Н. Ногас, В. Огнев'юк, П. Полянський, О. Пометун, К. Романенко, С. Терно, В. Тертичка, О. Турянська, О. Удод, О. Фідря, А. Фоменко, Н. Чубур, Т. Чубукова, Ю. Шаповал, Н. Шульгіна та ін.).

Згадані наукові праці охопили широкий діапазон проблем, центральними з яких є теоретико-методологічне обґрунтування тенденцій розвитку освіти, визначення засадничих принципів і напрямів розвитку філософії освіти, формування концептуальних питань методології сучасної теорії та методики навчання історії, а також звернули увагу на перспективи і прогалини в обраній нами царині, створили підґрунтя для науково-методологічних підходів до тлумачення його актуальності й лягли в основу формування механізмів виявлення тенденційних явищ перебігу освітніх трансформацій 1991 – 2020 рр.

Незважаючи на наявність ґрунтовних педагогічних розвідок, у доробку українських дидактів відчутний брак комплексних історико-ретроспективних досліджень особливостей розвитку теорії та методики навчання історії в школі. Водночас аналіз наукових джерел, нормативно-правових актів й інших матеріалів, у яких увиразнено особливості розвитку методики навчання історії в школі, засвідчує наявність низки суперечностей, які стають на заваді розв'язанню актуальних проблем шкільної історичної освіти. Це суперечності між:

- перманентним зростанням вимог суспільства до рівня обізнаності прийдешніх поколінь зі світовою й національною історією та реальним станом історичної освіти в ЗЗСО;
- необхідністю системного реформування шкільної історичної освіти і складністю організаційного, науково-методичного забезпечення її реалізації;
- новими освітніми потребами суб'єктів освітнього процесу в ЗЗСО і недостатнім методичним забезпеченням системної реалізації цих потреб;

- прагненням до гуманітаризації змісту шкільної історичної освіти та відсутністю ефективної системи розвитку особистості в базовій і профільній школі;
- потребою застосування інноваційних підходів на уроках історії в ЗЗСО та недостатнім рівнем готовності вчителів до модернізації змісту, форм, методів навчання.

Отже, актуальність трансформацій теорії та практики навчання історії, потреби реагувати на соціальні виклики та впроваджувати в освітній процес сучасні вимоги до навчання й виховання, а також необхідність і потенційна можливість розв'язати вищезазначені суперечності зумовили вибір теми дослідження «Трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану комплексних програм науково-дослідних робіт Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх педагогічних та керівних кадрів до інноваційної діяльності в закладах освіти» (номер державної реєстрації 0120U101844). Тему роботи затверджено вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 11 від 24 травня 2022 р.).

Об'єкт дослідження – теорія та методика навчання історії в школі.

Предмет дослідження – генеза теорії та методики навчання історії в школі в 1991 – 2020 рр.

Мета дослідження – обґрунтувати політичні, соціокультурні і теоретико-методологічні детермінанти й тенденції розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі впродовж 1991 – 2020 рр. у контексті модернізації сучасної історичної освіти в Україні.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади історико-педагогічного дослідження генези вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.), окреслити історіографію і джерельну базу проблеми.
2. Увиразнити особливості реалізації державної політики незалежної України в галузі освіти і простежити їхній вплив на трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі в 1991 – 2020 рр.
3. Розробити періодизацію розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі в контексті парадигмальних змін науково-педагогічних ідей та освітніх практик.
4. Дослідити генезу вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі впродовж 1991 – 2017 рр.
5. Охарактеризувати стратегію розвитку теорії та методики навчання історії в школі в межах освітніх стандартів «Нової української школи» (2017 – 2020 рр.).
6. Провести експертне оцінювання ефективності трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.), і на підставі його результатів узагальнити здобутки української

методичної думки та їхнє значення для вирішення актуальних проблем сучасної теорії і практики навчання історії в ЗЗСО.

Провідна ідея дослідження полягає в реконструкції генези автентичної української методичної думки з історії як соціокультурного феномена крізь призму традицій та здобутків теорії і практики навчання історії в пріоритетах національної освіти та педагогічної науки. Ідея посилює осмислення вітчизняної теорії та методики навчання історії як інструменту імплементації світових тенденцій загальноосвітніх змін у парадигму громадянської та історичної освітньої галузі НУШ та спрямована на утвердження нової моделі навчання, орієнтованої на освоєння і підтримку наявних здобутків суспільства, розвиток економічного та культурного потенціалу, формування базових навичок, необхідних особистості у ХХІ столітті, що дасть змогу мінімізувати вплив екзогенних (політичних, соціальних, технологічних) та ендогенних (невідповідність між навчальним часом, обсягом навчального матеріалу й очікуваними результатами навчально-пізнавальної діяльності, інтеграція історичної та громадянської освіти, потреба в осучасненні навчальних програм і підручників з історії) факторів на характер історичного пізнання.

Концепція дослідження полягає в комплексному й системному обґрунтуванні трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі впродовж 1991 – 2020 рр. як складного суперечливого процесу, зумовленого історичним, економічним, культурним розвитком суспільства.

Трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі досліджено в дискурсі соціокультурної еволюції української держави і в контексті аналізу нормативно-правового й науково-методичного забезпечення розвитку шкільної історичної освіти упродовж 1991 – 2020 рр.

Концепція дослідження об'єднує чотири рівні: методологічний, історичний, теоретичний і практичний, які взаємопов'язані і сприяють реалізації мети й завдань дисертаційної роботи.

Методологічний рівень розкриває взаємодію наукових підходів, які були застосовані під час дослідження. Зокрема системно-діяльнісний підхід дає змогу виявити зв'язок і взаємозалежність між роботою державних органів, наукових установ й організацій, громадських об'єднань, педагогічної спільноти і динамікою трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії. Соціокультурний підхід дає можливість виявити взаємозумовленість стратегії реалізації освітніх змін та соціокультурної динаміки розвитку держави, а аксіологічний – обумовлює цінність історії як навчального предмета й теорії та методики навчання історії як науки, що становить його змістоутворювальну складову. Для забезпечення об'єктивності суджень і висновків у дослідженні використано основоположні детермінанти та базові принципи теорії наукового пізнання (діалектику, об'єктивність, науковість, історизм, взаємозв'язок та взаємозумовленість явищ і процесів, комплексний підхід до їхнього вивчення), теорії систем, філософські домінанти про єдність загального й одиничного, загальнолюдського та національного, суспільного й особистісного, теоретичного і практичного, навчання, розвитку та виховання, положення філософії освіти, соціології, історії, правознавства, педагогіки щодо стратегії реалізації освітніх реформ загалом та

динаміки трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії, а також міждисциплінарний підхід, який зумовлює необхідність використання теоретичних положень інших наук – історії, соціології, правознавства, культурології, політології.

Історичний рівень передбачає дослідження проблеми в хронологічній ретроспективі з виокремленням й обґрунтуванням генези теорії та методици навчання історії в школі, осмислення категорії «трансформація» в науковій літературі і законодавчих документах досліджуваного періоду.

У контексті обраної історичної доби виокремлено чотири взаємозумовлені періоди розвитку освіти в Україні: перехідний (1991 – 1996 рр.); нормотворчий (1996 – 2010 рр.); контрверсійний (2010 – 2017 рр.) та реформаційний (2017 – 2020 рр.). *Перехідний* (1991 – 1996 рр.) пов'язаний із формуванням засадничих принципів державної освітньої політики, вітчизняної законодавчої та нормативно-правової бази; *упродовж нормотворчого* (1996 – 2010 рр.) періоду прийнято перші закони прямої дії щодо функціонування усіх ланок системи національної освіти відповідно до потреб ХХІ ст.; *контрверсійний* (2010 – 2017 рр.) позначений кризою національної освітньої системи та спробою її повернення до низхідної (радянської) траєкторії розвитку; для *реформаційного* (2017 – 2020 рр.) властиві глибокі концептуальні перетворення національної моделі освіти на засадах європейської освітньої практики. У межах окреслених періодів виокремлено п'ять етапів (1991 – 1996 рр.; 1996 – 2005 рр.; 2005 – 2010 рр.; 2010 – 2014; 2014 – 2020 рр.), кожен з яких ідентифіковано як самодостатню модель ретрансляції механізмів упровадження ключових ідеологічних принципів очільників виконавчої влади та призначених ними реформаторів освіти.

Періодизація змісту теорії та методици навчання історії в школі *упродовж* 1991 – 2020 рр. синхронна розвитку освіти загалом, її можна згрупувати у два періоди – *концептуальний* (перехідний 1991 – 1996 рр., нормотворчий 1996 – 2010 рр., контрверсійний 2010 – 2017 рр.) та *реформаційний* (2017 – 2020 рр.). Під час *концептуального* періоду простежено радикальну відмову від радянської моделі історичної освіти і появу принципово нових для неї ідей, явищ тенденцій і ціннісних орієнтирів (активне нормотворення, відмова від домінування однієї ідеології та однієї історичної концепції в тлумаченні минулого, утвердження принципів плюралізму, свободи думки і багатовекторності наукового пошуку, поява в змісті історичної освіти нового національного наративу та цивілізаційного підходу до висвітлення історичних явищ і процесів, актуалізація проблеми міждисциплінарної інтеграції, упровадження особистісно орієнтованого навчання з характерною для нього практикою застосування інноваційних форм і методів, налагодження суспільного діалогу довкола проблеми організації національної моделі освіти). Водночас теорія і методика навчання історії в ЗЗСО була неспроможна остаточно відмовитися від успадкованих радянських схем побудови освітнього процесу, наслідком чого стали перманентні дезінтеграційні явища в освіті, подолання яких змушувало науковців раз у раз шукати компроміс між політичною кон'юнктурою та змістом історичної освіти. Саме це стало ключовим чинником об'єднання в концептуальний період ідеологічно-організаційних дискусій щодо змісту і методици навчання історії, вироблення норм щодо викладання предмета та критеріїв оцінки результатів навчання, розробку низки концепцій, у яких втілені авторські ідеї та

проєвропейський курс навчання предмета з перспективою інтеграції минулого України в загальноєвропейську історію, подальше повернення до проросійського нарративу й нові спроби узгодити зміст і підходи до вивчення предмета з актуальними суспільними та глобалізаційними тенденціями.

Трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі в *реформаційну* добу (2017 – 2020 рр.) стали наймасштабнішими від здобуття Україною незалежності процесуальними змінами в галузі. Тенденційною характеристикою оновленої моделі шкільної історичної освіти цього періоду визначено намагання сконструювати її з урахуванням антропологічного, націєтворчого та державницького підходів до осягнення минулого України і світу, що на практиці знайшло відображення в інтеграції історичних дисциплін та розширенні їхніх діяльнісних компонентів через активізацію компетентнісного потенціалу загального змісту освіти – паритету знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що характеризують здатність особи успішно соціалізуватися в умовах громадянського суспільства новітнього часу.

Теоретичний рівень визначає систему вихідних концептуальних положень, підходів, концепцій, категоріально-понятійного апарату, що уможливають осмислення трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі як іманентну особливість національної моделі освіти, що передбачає серію послідовних, доволі тривалих і взаємопов'язаних процесів, націлених на структурну зміну галузевої парадигми для забезпечення нової якості освіти на всіх її рівнях: від дошкільної – до вищої та освіти дорослих. Висвітлено особливості становлення, чинники, тенденції розвитку змісту, методів і організаційних форм навчання історії як передумови і результат інституційного розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії, доведено наступність прогресивних наукових ідей та механізмів їхньої реалізації на різних етапах історичного розвитку теорії та методики навчання історії в школі періоду незалежності України.

Практичний рівень передбачає розширення прикладного аспекту дослідження, зокрема узагальнення практичного досвіду трансформацій в галузі теорії та методики навчання історії в школі в окреслених хронологічних межах з урахуванням особливостей виокремлених взаємозумовлених історичних періодів, означення перспектив його імплементації в практику шкільної історичної освіти на сучасному етапі. Забезпеченню об'єктивності суджень сприяли аналіз фахової періодичної літератури з обраного питання, виданої впродовж 1991 – 2020 рр., та експертне оцінювання (до складу фокус-групи експертів увійшли як провідні науковці галузі, так і освітяни-практики).

Методологічну основу дослідження становлять: загальнофілософські світоглядні положення про взаємозв'язок закономірностей, процесів та явищ об'єктивної реальності, єдності теорії і практики; діалектичні принципи щодо переходу кількісних змін у якісні, причинно-наслідкових зв'язків, урахування внутрішньої структури об'єкта дослідження; принцип об'єктивності для врахування зовнішніх і внутрішніх чинників виникнення певних суспільно-політичних, явищ; принципи діалектичної взаємозумовленості соціально-педагогічних явищ і процесів, неперервності, гуманітаризації й гуманізації освіти; методологія системного аналізу;

загальнонауковий принцип обґрунтованості наукових результатів, узагальнень і висновків.

Теоретичну основу дослідження становлять:

– наукові праці з проблем методології педагогічних досліджень О. Антонова, А. Вихруща, С. Гончаренка, В. Демидова, В. Зацерковного, Я. Калакури, В. Кременя, О. Кустовської, О. Сухомлинської, І. Тішаєва;

– науково-теоретичні дослідження з питань розвитку освіти та української національної школи О. Адаменка, Л. Березовської, К. Бінницької, Л. Гриневич, В. Кравця, В. Кременя, В. Огнев'юка, І. Стражнікової, Г. Терещука, В. Ткаченка, Г. Філіпчука, Т. Янченко, М. Яремченко;

– публікації А. Гуревича, С. Кульчицького, Л. Чупрія, О. Томаченка, О. Удода, у яких увиразнено місце та роль історичної освіти в системі державної політики України;

– дослідження особливостей розвитку шкільної історичної освіти К. Баханова, Н. Венцевої, Н. Гупана, Л. Калініна, Ф. Левітаса, В. Огнев'юка, Р. Пастушенка, О. Пометун, І. Смотрицького, О. Томаченка, О. Фідрі, Н. Яковенко;

– наукові розвідки, у яких описано трансформаційні процеси в змісті шкільної історичної освіти і теорії та методиці навчання історії в школі, І. Гирича, Я. Грицака, Н. Гупана, Я. Дашкевича, Л. Жарової, Л. Зашкільняка, Я. Ісаєвича, Л. Калініної, Г. Касьянова, В. Косминої, В. Комарової, С. Кульчицького, О. Малія, В. Мисана, Ю. Мицика, П. Мороза, В. Огнев'юка, Р. Пастушенка, П. Полянського, О. Пометун, В. Потульницького, О. Реєнта, В. Сарбея, В. Смолія, Л. Тарана, Ю. Тараненка, С. Терна, Ф. Турченка, О. Турянської, О. Удода, О. Фідрі, Ю. Шаповала.

На різних етапах наукового пошуку враховано положення нормативних документів, у яких визначено перебіг трансформацій у шкільній історичній освіті.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс теоретичних та емпіричних **методів**, зокрема: *аналітичний* – для вивчення психолого-педагогічних та методичних досліджень, нормативних документів, а також реального досвіду навчання історії з метою встановлення рівня теоретичного і практичного розв'язання проблеми; *узагальнення* – для визначення понятійного апарату дослідження, формування його концептуальних положень і висновків; *історичний* – для виявлення ідей первинних інновацій, які були перенесені в нові історичні умови; *системно-структурний* – для з'ясування структури педагогічної системи, взаємозв'язків її компонентів, а також визначення оптимальних умов її цілісного функціонування; *моделювання* – для конструювання моделей навчання та з'ясування дієвості їхніх механізмів; *спостереження, опитування, анкетування* – для діагностики ступеня поширення інновацій та усвідомлення респондентами нової філософії освіти; *контент-аналізу* – для виокремлення домінантних компонентів у дидактичних системах; *статистичний* – для визначення місця окремих інновацій у процесі навчання історії в школі.

Поєднання цих методів забезпечило об'єктивну оцінку, вибір і аналіз джерельної бази, визначення теоретичних засад, достовірність отриманих результатів та узагальнення висновків дослідження.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1991 – 2020 рр.

Вибір *нижньої межі* (1991 р.) зумовлений ухваленням Верховною Радою України Акту проголошення незалежності України.

Верхня межа (2020 р.) детермінована Постановою Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти», яким ініційовано продовження реформи «Нова українська школа» в базовій школі.

Джерельну базу дослідження становлять:

- нормативно-правові акти вищих органів влади й управління з питань розвитку освіти в Україні: закони України; укази та розпорядження президентів України; постанови Кабінету Міністрів України та підпорядкованих йому центральних органів виконавчої влади; національні програми, доктрини, концепції, державні стандарти в галузі освіти; розпорядчі інструктивно-методичні та інші матеріали Міністерства освіти і науки України (накази, інструкції, програми);

- навчально-методичні джерела – навчальні плани, навчальні програми, підручники, посібники та методична література для вчителів, яку використовували для вивчення історії в закладах освіти досліджуваного періоду;

- нарративні джерела – публікації на сторінках періодики означеного періоду («Радянська школа», «Рідна школа», «Виховна робота», «Учительська газета», «Освіта України», «Педагогічна газета», «Історія в школах України», «Історія і суспільствознавство в школах України», «Історія в рідній школі», «Постметодика», «Український історичний журнал»);

- інтерпретаційні джерела – монографії, дисертації, автореферати дисертацій, праці українських і зарубіжних учених, довідкова література;

- інтернет-ресурси, де розміщено нормативно-правові документи та інші матеріали з проблем розвитку освіти в Україні (офіційний сайт Міністерства освіти і науки України (<https://mon.gov.ua/>), Урядовий портал органів виконавчої влади (<https://www.kmu.gov.ua/>), сайт Освіта.ua (<https://osvita.ua/>), сайт Інституту інноваційних технологій і змісту освіти (imzo.gov.ua); освітні платформи «Педрада» (<https://oplatforma.com.ua/>) та «Шкільне життя» (<https://www.schoollife.org.ua/>)).

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дисертаційної роботи полягають у тому, що *вперше*:

здійснено системний джерелознавчий та історіографічний аналіз проблеми розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі на зламі ХХ – ХХІ століть; до наукового обігу *введено* значний масив нормативно-правових джерел, матеріалів інтернет-видань, іншої інформації, отриманої за допомогою опитування, тестування, контент-аналізу повідомлень засобів масової інформації, блогів, записів на сайтах соціальних мереж; *схарактеризовано* концепції розвитку освіти загалом та історичної освіти зокрема, на підставі чого констатовано взаємозумовленість / оригінальність репродукованих теорією та методикою навчання історії в школі підходів до реформування галузі на різних етапах змін;

обґрунтовано теоретико-методологічні засади історико-педагогічного дослідження генези вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі. Їх витлумачено як сукупність вихідних наукових положень, що визначають концептуальні теорії, основні підходи, принципи аналізу трансформаційних

процесів у теорії та методиці навчання історії в школі як складного суперечливого процесу структурної зміни галузевої парадигми, розпочатої для забезпечення нової якості освіти на всіх її рівнях; *уточнено і систематизовано* понятійно-категорійний апарат, що відображає зміст та характеризує структуру трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі в 1991 – 2020 рр. («зміна», «трансформація», «модернізація», «модифікація», «реформа», «реформування»), особливості взаємозумовленого впливу теорії та методики навчання історії як педагогічної науки і шкільної практики в умовах парадигмальних змін, характерних для окремих етапів досліджуваного періоду;

запропоновано авторську дефініцію концепту «трансформації в системі освіти», який потрактовано як обумовлений сукупністю ендогенних та екзогенних чинників процес структурної зміни галузевої парадигми, здійснений задля забезпечення нової якості освіти на всіх рівнях: від дошкільної освіти – до вищої освіти та освіти дорослих, наслідками якого повинні стати зрушення в соціальній структурі суспільства та досягнення задекларованої в нормативно-правових актах держави (Конституція України, Закон України про освіту, Концепція розвитку освіти) мети освіти;

розроблено авторську періодизацію генези змісту теорії та методики навчання історії в школі періоду незалежності (1991 – 2020 рр.), зокрема виокремлено концептуальний (перехідний 1991 – 1996 рр., нормотворчий 1996 – 2010 рр., контрверсійний 2010 – 2017 рр.) та реформаційний (2017 – 2020 рр.) періоди; *простежено* шлях еволюції теорії та методики навчання історії, який містить такі етапи: 1) становлення галузі (способом сепарації від усталених у радянський період констант, відмова від догматичного підходу до вивчення історії в школі), 2) формування національної моделі історичної освіти, 3) апробації нових підходів до змісту та методів навчання історії, 4) розробка стратегії розвитку теорії та методики навчання історії з урахуванням викликів часу, актуальних соціальних потреб здобувачів освіти, чинного законодавства.

висвітлено в історичній ретроспективі особливості становлення, чинники і тенденції розвитку змісту, методів та організаційних форм навчання історії як передумови та результат інституційного розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі, зокрема увиразнено погляди українських учених на трансформацію змісту, методів, засобів і форм навчання історії в школі впродовж 1991 – 2020 рр.; *обґрунтовано* самостійність української методичної думки щодо розв'язання актуальних проблем теорії і практики навчання історії за такими напрямками: 1) утвердження національного історичного наративу та трансформації змісту шкільної історичної освіти; 2) розробки та впровадження інноваційного навчально-методичного забезпечення шкільних курсів історії в умовах змін; 3) моделювання сучасного освітнього простору уроку історії; *доведено* наступність прогресивних наукових ідей та механізмів їхньої реалізації на різних етапах історичного розвитку теорії та методики навчання історії в школі впродовж 1991 – 2020 рр.;

здійснено експертне оцінювання ефективності трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі упродовж 1991 – 2020 рр. і на його

підставі узагальнено здобутки автентичної української методичної думки в проєкції на вирішення актуальних проблем сучасної теорії та практики навчання історії.

Подальшого розвитку набули характеристика особливостей формування державної політики в Україні в галузі історичної освіти, теоретичні концепції шкільної історичної освіти в історичній ретроспективі, методологічні засади модернізації шкільної історичної освіти в Україні відповідно до потреб сьогодення і світових освітніх стандартів.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в переосмисленні й узагальненні вітчизняного досвіду теорії та методики навчання історії в школі у вимірах актуальних проблем сучасної освітньої практики. За результатами дослідження розроблено та впроваджено в практику вищої педагогічної школи спеціальний курс «Українська історична дидактика: становлення та розвиток на зламі ХХ – ХХІ ст.», удосконалено навчальну програму дисципліни «Теорія та методика навчання історії в школі» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія).

Окремі положення (зокрема, щодо досвіду, тенденцій розвитку, особливостей добору структури і змісту навчання історії) використано в процесі розроблення методичного посібника з теорії та методики навчання історії в ЗЗСО; методичних рекомендацій до курсів «Теорія і методика навчання історії та пропедевтична практика», «Теорія та методика навчання історії» для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія) та спецкурсу «Українська історична дидактика: становлення та розвиток на зламі ХХ – ХХІ століть» для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія).

Результати і висновки дослідження можуть бути використані для практичних механізмів розв'язання актуальних проблем сучасної теорії та методики навчання історії в ЗЗСО як педагогічної науки, модернізації історичної освіти, її навчально-методичного забезпечення, а також для теорії та методики навчання історії як навчальної дисципліни, формування методичної компетентності здобувачів першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів вищої освіти за предметною спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія), розвитку професійної компетентності вчителів історії в системі післядипломної педагогічної освіти, а також для організації подальшого вивчення трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в ЗЗСО.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 964 від 08.05.2024 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 502/33-03 від 16.04.2024 р.), Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (довідка № 05-16/144 від 01.05.2024 р.), Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (довідка № 99/24 від 26.04.2024 р.), Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-04/357 від 15.04.2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Представлені в дисертації наукові результати одержані автором самостійно. У спільних працях авторові належить: [1] –

обґрунтування періодизації формування державної освітньої політики в Україні та історико-ретроспективний аналіз особливостей її розвитку в умовах сучасного державотворення; [2] – дослідження генези національної історичної освіти в дискурсі еволюції державної політики України на зламі ХХ – ХХІ ст.; [3] – виявлення та аналіз теоретико-методологічних особливостей формування когнітивно-технологічної компетентності як механізму реалізації раціональної складової педагогічної вправності вчителя історії; [29] – аналіз освітніх інновацій як чинника реалізації концептуальних положень Нової української школи; [30] – характеристика дидактичних інновацій та особливостей їхньої імплементації в освітню практику сучасного ЗЗСО; [31] – дослідження місця та ролі вчителя історії в умовах реалізації концептуальних засад Нової української школи; [38] – характеристика тенденцій розвитку історичної освіти в контексті світових соціокультурних змін; [41] – аналіз методичних особливостей організації роботи з підручником на різних етапах уроку історії; [44] – структура курсу «Теорія та методика навчання історії» та його змістове наповнення; [48] – обґрунтування генези державної політики України в галузі освіти періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й практичні результати дослідження представлено й обговорено на засіданнях кафедри педагогіки та менеджменту освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а також на *міжнародних конференціях*: «Інноваційні пріоритети у розвитку науки» (м. Вінниця, 2019 р.), «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (м. Київ, 2021 р.), «Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2022 р.), «Сучасні досягнення та перспективи науки та освіти» (м. Житомир, 2023 р.) «Інновації в освіті: реалії та перспективи розвитку» (м. Тернопіль, 2023 р.);

всеукраїнських конференціях: «Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності» (м. Тернопіль, 2019 р.), «Шляхи реалізації концептуальних засад НУШ при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти» (м. Тернопіль, 2020 р.), «Гуманітарна освіта у вищій школі: історичний досвід, проблеми та перспективи» (м. Кам'янець-Подільський, 2020 р.), «Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ» (м. Глухів, 2022 р.), «Суспільствознавча освіта в парадигмі «Нової української школи» (м. Тернопіль, 2023 р.).

Кандидатська дисертація на тему «Розумовий розвиток учнів у загальноосвітніх закладах Східної Галичини (1900 – 1939 рр.)» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки захищена у 2002 р. в Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника, її матеріали в тексті докторської дисертації не використано.

Публікації. Основні наукові положення дисертаційного дослідження висвітлено в 48 публікаціях, серед яких: 23 наукові статті – 3 статті у наукових періодичних виданнях, що індексуються в наукометричних базах Scopus і Web of Science; 20 статей у наукових фахових виданнях України категорії Б; 1 навчально-методичний посібник; 18 тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій; 6 публікацій, які додатково відображають результати дисертації.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, (890 позицій, з них – 16 іноземною мовою) та 9 додатків на 68 сторінках. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 548 сторінок, основний зміст викладено на 381 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання; представлено концепцію дослідження, у якій синтезовано методологічний, теоретичний, технологічний аспекти, методи дослідження; охарактеризовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів наукового пошуку, наведено відомості про апробацію та впровадження результатів.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження**» проаналізовано історіографічну і джерельну базу із порушеної наукової проблеми, обґрунтовано методологію дослідження, уточнено зміст його базових понять.

Опрацювання літератури засвідчило існування низки праць, які певним чином висвітлюють окремі аспекти процесу реформування національної моделі шкільної історичної освіти. Поява перших із них тотожна в часі з проголошенням незалежності України і була суголосна переосмисленню історичного процесу, потребі оновлення історичної науки та, відповідно, освіти, необхідності адекватного тлумачення окремих суспільних явищ минулого, які набрали поступального руху ще в 1990-ті рр. У наступні роки дослідницький інтерес українських учених був зосереджений переважно довкола структурних змін шкільної історичної освіти в межах загальнонаціональної системи, а трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі комплексно не досліджувались.

Для ґрунтовного опрацювання історіографії, її об'єктивного наукового пізнання використано проблемно-історичний підхід, згідно з яким виділено дві групи праць, а саме: матеріали *інтерпретаційного* характеру, вивчення яких дало змогу визначити методологічні засади дослідження, проаналізувати природу охарактеризованих у ньому історико-педагогічних явищ і закономірностей, та *проблемно-тематичні історіографічні студії*, предметом яких стали безпосередньо трансформаційні процеси в історичній освіті та методиці навчання історії.

Опрацювання нормативно-правових документів (закони України; укази та розпорядження президентів України; постанови Кабінету Міністрів України і підпорядкованих йому центральних органів виконавчої влади; національні програми, доктрини, концепції та державні стандарти в галузі освіти; розпорядчі інструктивно-методичні матеріали, документи Міністерства освіти і науки України – накази, інструкції, навчальні програми) та навчально-методичних публікацій (навчальні плани, навчальні програми, підручники, посібники і методична література для вчителів, якою послуговувалися у процесі вивчення історії в закладах освіти досліджуваного періоду) дало змогу уникнути упередженості в інтерпретації висвітлених у дисертації фактів та подій і сприяло об'єктивності сформульованих у ньому висновків.

Робота над історіографією та джерельною базою дослідження зумовила необхідність в уточненні квінтесенції основних його понять, таких як: «трансформація», «модернізація», «модифікація», «реформа», «реформування» та

з'ясування сутнісних характеристик концепту «трансформаційні процеси в системі освіти», що потрактовано як *обумовлений сукупністю ендогенних та екзогенних факторів процес структурної зміни галузевої парадигми, здійснений з метою забезпечення нової якості освіти на всіх рівнях: від дошкільної освіти – до вищої освіти та освіти дорослих, наслідками якого повинні стати зрушення в соціальній структурі суспільства та досягнення задекларованої в нормативно-правових актах держави (Конституція України, Закон України про освіту, Концепція розвитку освіти) мети освіти* (рис. 1).

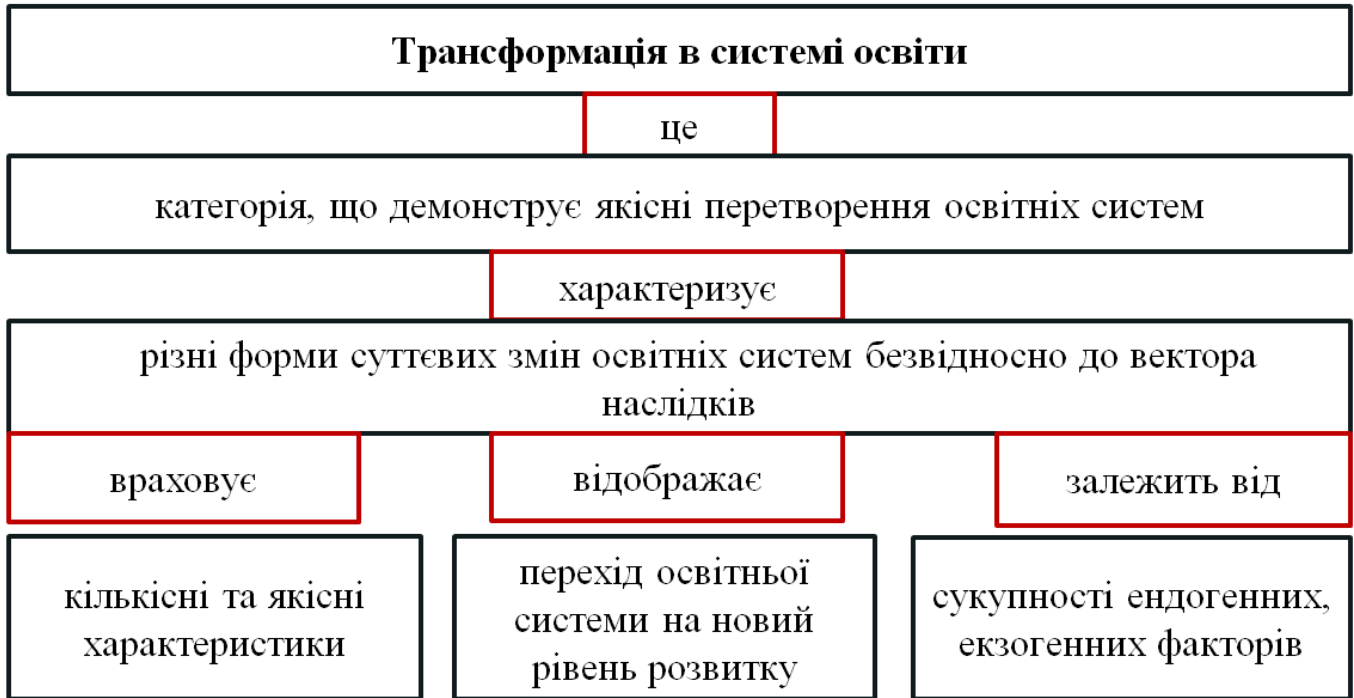

Рис. 1. Змістова характеристика концепту «трансформація в системі освіти»

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження сформували принципи історизму, об'єктивності пізнання, системності, цілісності, когнітивності, всеохопності. Урахування принципу історизму дало можливість визначити трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в 1991 – 2020 рр. як природно-історичне явище, яке в межах окресленого хронологічного періоду має свої стадії та періодизацію і залежить від генези, основних факторів становлення та розвитку науки впродовж попередніх років. Застосування принципу об'єктивності дало змогу сформулювати погляд на проблему трансформацій у теорії та методиці навчання історії в 1991 – 2020 рр. як на частину об'єктивної реальності, яка на кожному історичному етапі була обмежена рівнем можливостей і потреб практики та залежала від людської діяльності й рівня наукового пізнання. Урахування принципів цілісності та всеохопності забезпечило різноаспектність дослідження трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі й надало можливість охарактеризувати окреслену проблему в ракурсі історії держави і права, правознавства, політології, економіки, педагогіки, історії педагогіки.

У дисертації представлено два взаємопов'язані рівні наукового дослідження: теоретичний і емпіричний. На емпіричному рівні за допомогою методів прикладних

досліджень (спостереження, порівняння, моделювання, анкетування) сформульовано закономірності трансформаційних процесів в освіті; здійснено порівняльний аналіз традиційного та інноваційного навчання історії, з'ясовано позицію соціальних страт щодо запровадження освітньої реформи «Нова українська школа», змодельовано систему інноваційного навчання історії в НУШ. На теоретичному рівні охарактеризовано періоди, етапи і результати еволюції теорії та методики навчання історії в школі, шляхи творення нормативно-правових засад її нового дискурсу, показано генезу трансформаційних процесів, які відбувалися в галузі шкільної історичної освіти в 1991 – 2020 рр.

Дослідження трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі зумовило залучення комплексу методів, які дали змогу оцінити трансформації в історичній освіті як сукупність процесів, які мають передумови, послідовні етапи і водночас утворюють закономірну цілісність; уникнути суб'єктивізму щодо інтерпретації описаних явищ та процесів; діагностувати зв'язок закономірностей трансформацій в освіті з логікою еволюції суспільства.

Для досягнення об'єктивності і достовірності результатів дослідження трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії використано наукові методи галузі. Зокрема, ретроспективний метод – для відображення причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей трансформаційних процесів теорії та методики навчання історії в школі в 1991 – 2020 рр.; визначення послідовності й закономірностей розвитку освітньої політики в Україні; виявлення різновекторної єдності всіх суб'єктів освітньої сфери України; визначення впливу соціокультурної динаміки розвитку держави на оновлення змісту програм і форм роботи на заняттях. Метод перспективного аналізу слугував для окреслення питання розвитку теорії та методики навчання історії в подальші роки на основі аналізу сучасної історіографії.

У другому розділі **«Державна політика України в галузі освіти як визначальний чинник розвитку теорії та методики навчання історії в школі»** здійснено історико-ретроспективний аналіз державної освітньої політики в Україні 1991 – 2020 рр. як багатовекторної підсистеми загальнодержавної політики, основне призначення якої полягає в організації науково-методичного та нормативно-процесуального супроводу стратегій розвитку освітніх систем держави.

Державна освітня політика України в 1991 – 2020 рр. розвивалася в межах чотирьох періодів: перехідного (1991 – 1996 рр.), нормотворчого (1996 – 2010 рр.), контроверсійного (2010 – 2017), реформаційного (2017 – 2020 рр.). Долаючи кризові стани, які певною мірою були властиві кожному з окреслених періодів, суспільство поступово усвідомлювало необхідність змін, що спонукали суб'єктів державної політики розглядати освітню галузь як наслідок соціокультурної еволюції, результатом якої має стати досягнення стану конгруентності освітньої політики та потреб особистості, суспільства та держави.

У межах названих вище періодів простежено п'ять етапів (1991 – 1996 рр.; 1996 – 2005 рр.; 2005 – 2010 рр.; 2010 – 2014 рр.; 2014 – 2020 рр.), кожен з яких ідентифіковано як самодостатню модель ретрансляції механізмів упровадження ключових ідеологічних принципів очільників виконавчої влади та призначених ними реформаторів освіти.

Так, упродовж першого етапу (1991 – 1996 рр.) за президентства Л. Кравчука та початку каденції Л. Кучми (період його демократичних ініціатив та творення української ідеології) акценти в суспільстві загалом та в освіті зокрема були зосереджені на проблемі подолання етнічного комплексу вторинності / меншовартості та накопиченні методологічного, теоретичного та емпіричного знання про обриси освіти майбутнього і місця національного компоненту в ній. Протягом другого етапу (1996 – 2005 рр.) вектори освітньої політики часто змінювали, адже тогочасний президент Л. Кучма намагався поєднати проєвропейство та проазійство зі збереженням національної ідентичності – пострадянські наративи мали виразний вплив на життєдіяльність соціуму, водночас молодь прагнула інтеграції у світову спільноту і важливу роль у цьому процесі відіграла саме освіта. Європейський вибір зумовив довіру електорату до В. Ющенка, на початку каденції якого було ухвалено «Державний стандарт базової і повної середньої освіти» – документ, чимало цінностей якого так і не було втілено, оскільки вони суперечили чинному освітньому законодавству та не були послідовно реалізовані через позаосвітні фактори (економічна криза, відсутність системного підходу до реформування). Такий дисбаланс негативно позначився на розвитку освіти. Упродовж третього етапу (2005 – 2010 рр.) політика В. Ющенка мала виразний проєвропейський курс – запроваджено Зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) як незалежний іспит, за результатами якого абітурієнтів за рейтингом стали зараховувати до закладів вищої освіти, ухвалено рішення щодо переходу на 12-річний термін навчання в ЗЗСО, розпочалися заходи щодо імплементації наскрізних положень Болонської декларації в національну освітню модель. Проте упродовж окресленого історичного періоду так і не відбулися значні освітні перетворення, оскільки більшість реформаторських кроків не стосувалися глибинних основ національної освіти й науки, а ініційована В. Ющенком орієнтована на європейські цінності освітня політика не призвела до істотних змін у модернізації ані загальної середньої, ані вищої освіти України. Головною причиною такої ситуації було несистемне впровадження базових принципів та інструментів моделі європейських інституційних перетворень та абсолютно протилежний курс наступного Президента – В. Януковича, який у межах четвертого етапу (2010 – 2014 рр.) скеровував зовнішньополітичний вектор у напрямку реставрації прорадянських наративів, тому чимало дійсно актуальних ініціатив попередника було скасовано. Євразійський вектор розвитку, гальмування в процесі ухвалення нового законодавства, подальша централізація в управлінні галуззю та бюрократизація багатьох освітніх процесів, антиукраїнські інтенції тодішнього міністра Д. Табачника разом із іншими чинниками, властивими соціокультурній динаміці еволюції суспільства, на межі 2013 та 2014 рр. стали одними з основних причин масових протестів та революційних подій. Протягом п'ятого етапу (2014 – 2020 рр.) урядом П. Порошенка було розроблено та реалізовано чимало системних взаємопов'язаних реформ, однією з яких стала масштабна освітня реформа «Нова українська школа», яка передбачала значні освітні трансформації, відповідала запитам суспільства щодо якостей випускників ЗЗСО і передбачала компетентнісний підхід до навчання та виховання. Покрокове впровадження реформи передбачено до 2029 р.

Узагальнено, що державна освітня політика України впродовж 1991 – 2020 рр. реалізовувалася у двох напрямках – спробах вирішити «старі» завдання в умовах нового соціокультурного буття та пошуках інших, більш відповідних високотехнологічному суспільству фундаментальних основ освіти. На тлі цього процесу історична освіта повсякчас перебувала в перехідному стані – мігрувала від знанневої до компетентнісної парадигми розвитку. Водночас на її концептуалізацію значний вплив мали динаміка розвитку історичної науки та тенденції змін у політичній сфері держави. Як наслідок, дослідження генези історичної освіти часто виходило за межі наведеної вище періодизації, конкретизуючи її додатковими етапами, головним критерієм для виділення яких стали політичні та соціокультурні зміни, з властивими їм чергуваннями стадій еволюції та інволюції, інтенсивності та пасивності.

Ефективність реалізації цих змін простежено крізь призму освітніх реформ. Відображаючи динаміку еволюції нації, вони також виступають репрезентантами освітніх інтересів та прагнень у перспективі майбутнього соціотворення. За цією логікою освітні реформи у незалежній Україні 1991 – 2020 рр. розглянуто одночасно у двох сенсах – 1) як масштабна діяльність у формі соціального проєкту, метою якого є зміна змісту, структури, методів форм навчання, а суб'єктами є вчені (ініціюють реформи), адміністратори (організують хід реформ), практики (втілюють реформи) та здобувачі освіти (користаються з результатів реформи і водночас є її пасивними співучасниками); 2) як локальне перетворення, здатне покращити якість освітніх послуг.

В обох випадках стратегію реалізації освітніх реформ простежено крізь призму та в контексті процесів законо / нормотворчості. Водночас ця стратегія опирається на сформовану упродовж 1991 – 2020 рр. законодавчу та іншу нормативно-правову бази з питань освіти, правові засади якої є визначальними і надважливими, позаяк не лише структурують ідеологічну складову державної освітньої політики, а й слугують своєрідним унікальним середовищем, де ця сфера зможе реалізуватися.

Розглядаючи державну політику у сфері історичної освіти як підсистему загальнодержавної політики, констатуємо, що правові засади її формування визначено безпосередньо державою і реалізовано від її імені в процесі діяльності державних органів, представників виконавчої влади, які впливають на ці процеси і визначають основні напрями реформ у галузі.

Для оновлення поглядів на минуле України та українців, звільнення його від багатьох «чужих», ідеологічно заангажованих, а то й неправдивих, трактувань, держава на зламі XX – XXI ст. сформувала запит на нову наукову інтерпретацію національної історії й створення національної системи історичної освіти, здатної на саморегуляцію відповідно до викликів цивілізаційного та суспільного розвитку. Напрями реалізації цієї ініціативи знайшли відображення в освітньому законодавстві, нормативно-правових актах, навчальних програмах і підручниках й у такий спосіб окреслили основні контури сучасного історичного пізнання.

У третьому розділі «Генеза вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі в 1991 – 2017 рр.» описано процес формування, реалізації та розвитку національної моделі освіти впродовж перших шістнадцяти років незалежності

України як середовище, у якому розвивалася й функціонувала теорія та методика навчання історії в школі – концептуальний період. Зокрема висвітлено концептуалізацію методичної системи навчання історії в школі в 1991 –1996 рр., досліджено трансформаційні процеси в змісті теорії та методики навчання історії в школі в 1996 – 2010 рр., простежено ключові тенденції трансформації теорії та методики навчання історії в школі у 2010 – 2017 рр. (рис. 2).

Рис. 2. Генеза розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі в 1991 – 2020 рр.

Варто відзначити нерівномірність цього процесу: досить широкою була амплітуда злетів і стагнації, доводилося долати консерватизм у підходах до навчання, вагомим був і політичний фактор. Та головним результатом трансформаційних процесів галузі 1991 – 2017 рр. стала самодостатня функціональна модель національної освіти, що поєднала в собі прогресивні надбання минулого і здатність до змін у майбутньому. Шкільна історична освіта була частиною цих змін, проте, розвиваючись в руслі ключових тенденцій вітчизняної освітньої парадигми, вона повсякчас виходила за межі окреслених нею перспектив, адже на її концептуалізацію значною мірою впливала зміна політичної кон'юнктури в державі й тенденції розвитку історичної науки. Саме тому станом на друге десятиліття XXI століття шкільна історична освіта так і не змогла до кінця подолати властиве радянській моделі розмежування двох функцій науки, відповідно до якого створення знань та їхнє відтворення – це різні процеси. Внаслідок цього зміни в історичній освіті часто відбувалися нескоординовано: до змісту вносили корективи політики та історики, а теоретико-методологічний інструментарій формували учені-методисти. На практиці мета історичної освіти часто була не

узгоджена з визначеними для неї державною освітньою політикою пріоритетами та чинною документацією щодо організації освітнього процесу загалом і викладання історії зокрема. Це спричинило відсутність концептуального обрамлення шкільної історичної освіти, неузгодженість її мети із загальною метою навчання і, як наслідок, – перевантаженість змісту шкільних курсів історії надлишковим теоретичним матеріалом і повсякчасна дискусія довкола проблеми їхнього розвантаження, корегування та уточнення. Тенденційність проблеми спонукала до розгляду генези змісту теорії та методики навчання історії в 1991 – 2017 рр. крізь призму і в контексті обґрунтованої періодизації державної політики в галузі освіти, з похибкою на особливості розвитку історичної науки, осмислення предмету дослідження якої часто не може бути зведеним до конкретних подій, фактів чи хронологічних меж.

Відтак у концептуальний період *становлення теорії та методики навчання історії в школі* (1991 – 2017 рр.) об'єднано три періоди розвитку освіти в Україні:

- перехідний (1991 – 1996 рр.) – від прийняття Закону України «Про освіту» (1991 р.) до ухвалення Державного стандарту загальної середньої освіти (1996 р.);
- нормотворчий (1996 – 2010 рр.) – від ухвалення Державного стандарту загальної середньої освіти (1996 р.) до внесення змін до Закону «Про загальну середню освіту» щодо повернення ЗЗСО до 11-річного терміну навчання (2010 р.);
- контрверсійний (2010 – 2017 рр.) – від внесення зміни до Закону «Про загальну середню освіту» щодо повернення ЗЗСО до 11-річного терміну (2010 р.) до ухвалення Закону України «Про освіту», який знову передбачав здобуття повної загальної середньої освіти упродовж 12 років (2017 р.).

Трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії 1991 – 2017 рр. відбувалися в правовому полі національної системи освіти, яке формували Конституція України (1996 р.) та Закони України «Про освіту» (1991, 2017 рр.), Закон України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), Державний стандарт загальної середньої освіти (1996 р.), Державний стандарт базової і повної середньої освіти (2004 р.). Це є підставою для висновку про наявність законодавчого та нормативно-правового супроводу освітніх реформ. Водночас від здобуття Україною незалежності до 2017 р. теорія та методика навчання історії в школі пройшла складний шлях докорінних змін, пов'язаних з утвердженням національного історичного нарративу, інтеграцією в європейський освітній простір, переходом від класичної до раціонально-інноваційної моделі освіти.

Особливо значущими в цьому аспекті стали 1991 – 1996 рр. Заданий у цей час вектор трансформацій був спрямований на нівелювання радянських стереотипів мислення, відродження української ментальності та творення нової світоглядної ідеології. У теорії та методиці навчання історії почався активний процес напрацювання нового розуміння концепції шкільної історії, заснованого на принципах плюралізму, свободи думки, багатоаспектності наукового пошуку, єдності цивілізаційного та культурологічного підходів у моделюванні змісту історичного матеріалу. І хоча перші в незалежній Україні Концепції історичної освіти (1992 р.; 1995 р.) так і залишилися на папері, саме напрацювання їхніх авторів заклали підґрунтя для радикальних змін як у змісті, так і в структурі шкільної історичної освіти. Створені на основі цих документів навчальні програми з історії

все ще мали ознаки формаційного підходу до висвітлення подій минулого, а наявні у них цивілізаційні й культурологічні аспекти давали змогу усвідомити минуле не лише як поступальний розвиток людства, а і як локальний прогрес / регрес окремих країн і народів, у тому числі й України.

Загалом освітні пріоритети цього етапу трансформацій були сформовані таким чином: 1) формування національного історичного нарративу; 2) подолання стереотипів формаційного висвітлення історії на користь її антропологізації; 3) поєднання лінійного та концентричного підходів до вивчення історії; 4) реалізація шкільного курсу історії як предмету розвитку критичного мислення. Та попри увесь динамізм і прогресивність, трансформаційним процесам 1991 – 2017 рр. була все ж притаманна певна незавершеність та декларативність. Як наслідок, у їхньому перебігу чітко простежується як принципова новизна (запровадження елементарного курсу історії України в 5 класі), так і виразна спадковість (нездатність цілковито відмовитися від радянської методології освіти).

Простежено еволюцію методів навчання історії в системі шкільної історичної освіти незалежної України (1991 – 2017 рр.). В окреслених хронологічних межах методам навчання історії були притаманні якісні відмінності та специфіка розвитку: 1991 – 1996 рр. – активізація розвитку методів навчання історії на тлі національного загальнопедагогічного «відродження» в державі; 1996 – 2010 рр. – розширення спектру методів навчання історії внаслідок стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, потреби тісного зв'язку навчання з життям, формування компетентностей, розвитку критичного мислення, усвідомлення наступності та послідовності суспільних процесів; 2010 – 2017 рр. – сповільнення та регрес розвитку методики й методів навчання історії, зумовлений консервативністю освітньої політики держави (2010 – 2014 рр.), та розширення спектру методів і прийомів навчання історії в ЗЗСО в рамках формування нової методології освіти (2014 – 2017 рр.).

У четвертому розділі **«Трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі у 2017 – 2020 рр.»** описано актуальні напрями вивчення історії в межах реформи «Нова українська школа»: окреслено світові тенденції загальноосвітніх змін та їхній вплив на формування нових освітніх стандартів української школи, простежено імплементацію стратегії реалізації концептуальних засад реформи «Нова українська школа» в теорію та методику навчання історії в ЗЗСО.

Поєднавши у своєму концептуальному наповненні змістовий та процесуальний компоненти, оновлена модель історичної освіти набула методологічного обрамлення в координатах громадянської та історичної освітньої галузі. Цей факт зумовив застосування інтегративної стратегії побудови її предметного поля, що дало змогу вивести процес вивчення історії на різних рівнях повної середньої освіти за межі вузькодисциплінарних рамок окремих предметів та подолати відчуження між гуманітарним і соціальним аспектами знання, а реалізація пріоритетів освітньої парадигми НУШ спричинила формування нової стратегії навчання. Оскільки, орієнтуючись на європейський досвід, освітня система НУШ набула прикладного характеру, знання, якими вона оперує, утратили статус головних результатів навчання. Противагу їм утворила динамічна комбінація з

11 ключових та 6 предметних компетентностей, набуття учнями яких і стало стратегічною метою НУШ в галузі історичної освіти. Як наслідок, новим змістом історичної освіти став паритет знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, особистих якостей, які характеризують здатність особи успішно соціалізуватися в умовах громадянського суспільства новітнього часу. На методичному та локальному рівнях така стратегія реалізувалася через застосування особистісно орієнтованого і діяльнісного підходів до навчання, переосмислення традиційних підходів до методики навчання історії та формування компетентнісної парадигми історичної освіти в межах стратегії реалізації концептуальних положень «Нової української школи».

Особистісно орієнтований підхід втілено через створення освітнього середовища, що сприяє різним формам роботи та мотивує до навчання. Його призначення – забезпечувати задоволення індивідуальних освітніх потреб та інтересів учнів відповідно до особливостей їхнього інтелектуального, емоційного і фізичного розвитку. Діяльнісний підхід завдяки застосуванню спеціально підібраних технологій навчання сприяв реалізації компетентнісної складової змісту історичної освіти. Водночас реформа дедалі частіше апелювала до поняття «дидактична / навчальна технологія», розглядаючи його як спосіб реалізації змісту навчання, практичний механізм повної керованості освітнім процесом у межах конкретної навчальної дисципліни та досягнення задекларованих державним стандартом результатів навчання.

Державний стандарт базової середньої освіти відправною точкою для моделювання технологічної складової визначав відповідні компонентам громадянської та історичної освітньої галузі результати навчально-пізнавальної діяльності учнів: історико-хронологічне мислення, геопросторове мислення, критичне мислення, системне мислення, усвідомлення власної гідності, засвоєння демократичних принципів конструктивної взаємодії (з друзями, зі спільнотою закладу освіти, із місцевою громадою і суспільством загалом), залучення до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем. Специфіка роботи над цими результатами передбачала застосування в освітньому процесі технологій, спрямованих на оволодіння культурою мислення; уміння формувати ефективні комунікаційні стратегії задля усвідомлення ідей, проблем, рішень; уміння демонструвати культуру мислення; виявляти навички щодо організації культурного діалогу; уміння проводити пошук та обробку науково-технічної інформації з різних джерел та застосовувати її для вирішення конкретних завдань. До таких технологій із наявного переліку представлених класифікацій належать дидактичні технології на основі активізації та інтенсифікації навчальної діяльності (розвивального навчання, проблемного навчання, інтенсифікації навчання на основі схематичних та знакових моделей опрацювання матеріалу), дидактичні технології ефективного керування й організації пізнавальної діяльності учнів (кооперативного навчання, ігрова, проєктна), інтерактивні технології навчання (фронтальні, технології колективно-групового, ситуативного навчання та навчання в дискусії).

Формування алгоритму трансформацій теорії та методики навчання історії в школі значною мірою ґрунтується на розумінні світових тенденцій загальноосвітніх змін, але ними не обмежується. Це складний різноаспектний процес, для якого

доцільним і методологічно виправданим є аксіологічний підхід, що складається з низки взаємопов'язаних підсистем, взаємозумовлена цілісність яких і утворює конкурентоздатну вузькогалузеву систему навчання. Формування алгоритму трансформацій теорії та методики навчання історії в школі передусім залежить від наявності комплексного науково-методичного супроводу та адекватного реформам дидактичного інструментарію розробки і впровадження механізмів реалізації задекларованих змін. За відсутності / недостатньої розробленості такого інструментарію питання впровадження реформ залежить від досвіду та методичної вправності вчителя. У таких умовах ефективність освітніх трансформацій безпосередньо залежить від його предметної та міждисциплінарної ерудиції, яка разом з індивідуальним стилем методичної діяльності дозволить / не дозволить скерувати професійну еволюцію на шлях модернізації усталеної загальноосвітньої моделі і водночас зумовить переосмислення місця та ролі педагога в освітньому середовищі.

У п'ятому розділі **«Експертна оцінка ефективності трансформацій у теорії та методиці навчання історії в школі»** проаналізовано ефективність трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії 1991 – 2020 рр., їхній вплив на формування сучасної моделі шкільної історичної освіти, зокрема зроблено аналіз стану відображення трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі в навчально-методичній літературі, проведено експертне оцінювання ефективності трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі, узагальнено значення його результатів для подальшого розвитку шкільної історичної освіти.

Для створення цілісної картини якості освітніх змін та прогнозування векторів подальшого розвитку теорії та методики навчання історії в школі здійснено аналіз стану відображення трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності в науково-методичній літературі, узагальнено експертну оцінку їхньої ефективності. Джерельною базою такого аналізу стали публікації з теорії і методики навчання історії в ЗЗСО в періодичних виданнях (журнали «Радянська школа» (з №10 1991р. – «Рідна школа»), «Український історичний журнал», «Історія в школах України», «Історія в школі» та всеукраїнська газета для вчителів історії та правознавства «Історія України»), матеріали міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, статті у фахових виданнях та тематичні публікації сайту «Освіта. ua», інтернет-газети «Україна молода», «Українська правда».

Здійснений аналіз засвідчив, що саме періодичні видання часто ставали для вчителів-предметників і доступним джерелом інформації щодо змісту навчального матеріалу, і платформою для поширення педагогічних інновацій, й інтерактивними консультативними майданчиками, і водночас потужним методичним хабом за участі провідних науковців галузі. Проте нечисельні тиражі видань, скорочення видатків на освіту та економічні кризи не сприяли активному розвитку теорії та методики навчання історії, а також ускладнювали доступ широкого загалу вчителів-практиків до освітнього матеріалу, тому дискусії щодо теорії та методики навчання історії активізувалися в інформаційному просторі – на педагогічних форумах, освітніх сайтах, шпальтах загальноукраїнських інтернет-видань.

За результатами аналізу з'ясовано, що в науково-методичній літературі проблема трансформацій теорії та методики навчання історії в школі упродовж 1991 – 2020 рр. відображена за трьома змістовими напрямками:

- 1) утвердження національного історичного нарративу та трансформація змісту шкільної історичної освіти;
- 2) навчально-методичне забезпечення шкільних курсів історії в умовах змін;
- 3) науково-методична організація процесу навчання історії (форми, методи, методичні прийоми, засоби навчання) в умовах змін. При цьому динаміка зростання наукового інтересу до кожного з них варіювалася залежно від рівня концептуалізації проблеми, яку намагалася розв'язати поточна реформа.

З урахуванням поглядів провідних учених, які здійснюють науково-методологічні дослідження в галузі шкільної історичної освіти, трансформаційні процеси у вітчизняній моделі історичної освіти упродовж 1991 – 2020 рр. потрактовано як складний, закономірний, динамічний і багатоаспектний процес, головними детермінантами якого стали світові інноваційні тенденції розвитку змісту освіти, політичні та соціокультурні перетворення в суспільстві, реформи в галузі загальної середньої і вищої освіти.

Проведений аналіз стану відображення в науково-методичній літературі трансформаційних процесів теорії та методики навчання історії в школі періоду незалежності дає змогу констатувати, що еволюція поглядів, ідей, позицій, переконань освітянської спільноти щодо актуальних питань розвитку теорії та методики навчання історії в 1991 – 2020 рр. у площинах теорії та практики мала два стратегічних напрями: 1) формування національної самодостатньої цілісної системи шкільної історичної освіти суверенної країни, 2) удосконалення її навчально-методичної складової відповідно до пріоритетів навчання історії, визначеними Радою Європи з питань освіти, та концептуальних положень освітніх реформ 1991 – 2020 рр. Це розглянуто як прояв певного зв'язку, загальної закономірності, детермінованої тенденціями екстенсивного та інтенсивного розвитку вітчизняної моделі освіти, науковим обґрунтуванням яких стали фундаментальні дослідження та науково-методичні праці, написані в нових обставинах глобальних та національних змін.

Щодо базової середньої освіти реалізація окреслених напрямів відбувалася методом спроб «підлаштувати» традиційну модель освіти до швидкозмінних умов соціокультурного буття і водночас через пошуки фундаментальних основ історичної освіти. Названі способи реалізації провідних освітніх завдань галузі відображено в законодавстві, нормативно-правових актах, навчальних програмах і підручниках, що сприяло окресленню основних контурів сучасного історичного пізнання та напрямів подальших трансформацій галузі.

Критичне осмислення наслідків численних реакцій на вимоги часу та інтенції посадовців для формування сучасної моделі історичної освіти увиразнено за допомогою анкетування експертів – науковців, освітніх менеджерів (керівників закладів освіти, гарантів та розробників освітніх програм), викладачів-методистів закладів формальної освіти. Склад груп формувався за методом Шара, коли один експерт, найбільш шанований фахівець, рекомендує кількох інших, а вони – у свою чергу – наступних. Такий підхід дав можливість сформувати групу відповідно до

основних напрямів дослідження (теорія та практика історичної освіти), а також передбачено з'ясування проблематики загальної середньої та фахової історичної освіти. Водночас під час опитування поставлено за мету забезпечити представництво в окресленні проблем і перспектив вітчизняної історичної освіти основних її стейкхолдерів. Суть методу полягає в інтерв'юванні респондентів та визначенні на підставі їхніх відповідей детермінантів розвитку вітчизняної моделі шкільної історичної освіти впродовж 1991 – 2020 рр., які в будь-який спосіб впливали на трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі та зумовили перебіг її модернізації на сучасному етапі змін. Опитування передбачало 2 етапи: перший – розгорнуті відповіді на запитання щодо детермінантів розвитку вітчизняної моделі історичної освіти в ЗЗСО впродовж 1991 – 2020 рр. та перспектив розвитку історичної освіти, другий – питання закритого типу з можливістю коментування для з'ясування найбільш актуальних шляхів розвитку шкільної історичної освіти.

Експертне оцінювання якості й ефективності трансформаційних процесів теорії та методики навчання історії в ЗЗСО впродовж 1991 – 2020 рр. засвідчило, що модернізація її змістової складової не завжди була синхронною з темпами наукового-технічного поступу і вимогами часу. Це дає підстави стверджувати, що загальна стратегія трансформацій теорії та методики навчання історії в школі, а також їхня якість та ефективність значною мірою залежать від двох факторів: 1) спроможності освітньої системи адаптуватися до нових соціальних вимог, сублімуючи галузеві надбання зі стану ідей у стан нормативно-правових актів й інноваційних методик навчання; 2) здатності теорії і методики навчання історії як науки забезпечити ефективні алгоритми інтеграції теоретико-методологічного інструментарію загальноосвітніх інновацій в концептуальні положення шкільної історичної освіти.

З огляду на зазначене, можна зробити висновок, що для ефективної трансформації галузі передусім потрібні чітко визначені аксіологічні орієнтири державної освітньої політики, гнучке законодавство та потужна академічна автономія, що передбачає професійну відповідальність педагогічних і науково-педагогічних працівників, які, прагнучи забезпечити відповідність історичної освіти головним тенденціям загальноосвітніх змін, повинні пропонувати й апробувати нові підходи до навчання історії в школі. Актуальними сьогодні є і потреби забезпечення вільного доступу учнів та педагогів до сучасних освітніх технологій, найкращих практик викладання дисциплін освітньої галузі, а також належний методичний супровід практичного впровадження реформи й тісна комунікація Міністерства освіти і науки України із закладами вищої освіти (передусім педагогічними) в аспекті реалізації галузевих новацій.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі комплексно досліджено трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.). Результати дослідження засвідчили реалізацію задекларованої мети, розв'язання поставлених завдань і дали підстави для таких висновків:

1. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади історико-педагогічного дослідження генези вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.). Для опрацювання історіографії та наукового аналізу застосовано проблемно-історичний підхід, унаслідок чого виділено дві основні групи праць: матеріали інтерпретаційного характеру, які дали змогу/можливість визначити методологічні основи дослідження, проаналізувати природу історико-педагогічних явищ, факторів і закономірностей і проблемно-тематичні історіографічні студії, присвячені трансформаційним процесам в теорії та методиці навчання історії в ЗЗСО. Доведено репрезентативність і достатнє забезпечення науково-теоретичними матеріалами для створення необхідної джерельної бази висвітлення теми, об'єктивного її аналізу, неупередженої оцінки та виконання поставлених мети і науково-пошукових завдань. Установлено, що українська педагогічна теорія упродовж 1991 – 2020 рр. була основою для трансформаційних процесів теорії та методики навчання історії в школі: доробок дидактів та освітян-практиків, нормативні документи та провладні наративи визначали вектори розвитку історичної освіти залежно від мети та завдань освіти, продиктованих вимогами і запитамі суспільства та викликами часу. До наукового обігу введено значний масив нормативно-правових документів, матеріалів інтернет-видань, а також інформації, отриманої шляхом, тестування, контент-аналізу повідомлень засобів масової інформації, блогів та записів на сайтах соціальних мереж. Аналіз нормативно-правових документів України (законів, указів, постанов, стандартів) та навчально-методичних публікацій забезпечив уникнення упередженості при інтерпретації фактів і подій. Це сприяло об'єктивності сформульованих висновків у дослідженні, що стосуються історичної освіти та її еволюції. Схарактеризовано концепції розвитку освіти загалом та історичної освіти зокрема. На основі цього встановлено взаємозалежність та оригінальність підходів, запропонованих теорією та методикою навчання історії в школі, у процесі реформування галузі на різних етапах змін. З огляду на поповнення джерельної бази новими документами, посилення актуальності проблеми, нюанси, які виникають у процесі реалізації реформи «Нова українська школа», подальші дослідження обраної теми, безперечно, залишаються актуальними та мають вагомим практичне значення.

Вивчення перебігу і сутності трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі упродовж 1991 – 2020 рр. обґрунтовано шляхом використання значної кількості загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких дало змогу комплексно підійти до опису специфіки кожної з освітніх змін і проаналізувати задекларований об'єкт як взаємозумовлену єдність різних підсистем, об'єднаних спільною метою задля виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків у ньому. За результатами методологічного аналізу зміст та підходи до навчання історії в школі було віднесено до типу соціальних систем, зміна властивостей якого безпосередньо залежить від динаміки соціокультурних перетворень, рівня розвитку науки в країні та доступності результатів наукових досліджень для учасників освітнього процесу (передусім для вчителів). Установлено, що актуалізація в різні роки окресленого хронологічними межами періоду принципів послідовності, контрверсійності або кардинально відмінних властивостей кожного з елементів спричинила

трансформацію системи загалом, що, у свою чергу, вплинуло на її функціонування: трансформаційні процеси були ускладнені різновекторністю освітньої політики держави, спорадичною невідповідністю задекларованих вимог, викликів часу та глобалізаційних освітніх тенденцій, наявністю численних соціополітичних розмежувань. Як наслідок, динаміка трансформацій у галузі мала суперечливий характер і значною мірою залежала від результативності подолання освітньою системою держави обмежень і стереотипів радянської, а згодом пострадянської національної парадигми розвитку, проте окреслені суперечності вплинули на алгоритми і стратегії сучасної теорії та методики навчання історії.

Уточнено понятійно-термінологічний апарат дослідження, унаслідок чого запропоновано авторську дефініцію концепту «трансформації в системі освіти», який у межах дисертаційної роботи потрактовано як обумовлений сукупністю ендогенних та екзогенних факторів процес структурної зміни галузевої парадигми, здійснений для забезпечення нової якості освіти на всіх рівнях: від дошкільної – до вищої та освіти дорослих, а наслідки цього процесу гіпотетично зумовлять зрушення в соціальній структурі суспільства та досягнення задекларованої в нормативно-правових актах держави (Конституція України, Закон України «Про освіту», Концепція розвитку освіти) мети освіти.

2. Увиразнено особливості реалізації державної політики незалежної України в галузі освіти і простежено їхній вплив на трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі в 1991 – 2020 рр. Установлено, що передумовами і середовищем розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі в контексті парадигмальних змін стали причини реформування шкільної освіти в Україні на зламі ХХ – ХХІ ст., які зумовлювали трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі. Найвагомішими серед детермінантів названо чотири групи факторів: 1) суспільно-політичні (зміна президентів і урядів, політичні конфлікти між владою, опозицією та громадянським суспільством), кризи, від яких залежали зміни характеру, змісту та фінансування державної освітньої політики («Революція на асфальті», «Помаранчева революція», «Революція гідності», «Російсько-Українська війна»); 2) наявність / відсутність національної складової в державній політиці, визнання чи заперечення національної ідеї, зокрема щодо розвитку історичної освіти); 3) соціально-економічні (характер розвитку економіки: криза, стагнація, розквіт; необхідність задовольнити потреби ринку праці кваліфікованими фахівцями); 4) освітні (невідповідність стану освітніх систем соціокультурній динаміці розвитку держави та суспільства, потреба в зміні освітньої парадигми). На основі комплексного аналізу державної політики в галузі освіти як детермінанта модернізації теорії і методики навчання історії в ЗЗСО періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.) обґрунтовано логіку трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі на різних етапах поступу та феномен збереження її автентичності в неоднотипних суспільно-політичних та соціокультурних умовах. Особливу увагу акцентовано на новаторських дидактичних ідеях, запропонованих упродовж досліджуваного періоду і з різних причин не реалізованих, адже саме вони заклали підґрунтя сучасного бачення змісту та методики вивчення історії в ЗЗСО.

Сформовано умовну періодизацію розвитку державної політики в галузі освіти України з набуттям державного суверенітету, в основу якої покладено циклічні етапи розвитку української законодавчої бази в системі освіти. Відповідно до ключових нормативно-правових актів певного хронологічного відтинку концептуальні засади державної освітньої політики в Україні після набуття незалежності простежено крізь призму чотирьох періодів формування її інституційно-правового забезпечення: *перехідного* (1991 – 1996 рр.) – пов’язаного із формуванням засадничих принципів державної освітньої політики, вітчизняної законодавчої та нормативно-правової баз; *нормотворчого* (1996 – 2010 рр.) – у цей час прийнято перші закони прямої дії щодо функціонування всіх ланок системи національної освіти відповідно до потреб XXI ст.; *контroversійного* (2010 – 2017 рр.) позначеного глибокою кризою національної освітньої системи та спробою її повернення до низхідної (радянської) траєкторії розвитку; *реформаційного* (2017 – 2020 рр.) – для нього властиві глибокі концептуальні перетворення національної моделі освіти на засадах європейської освітньої практики. У названих періодах відображено еволюцію пріоритетів освітньої політики, яка безпосередньо залежала від гуманітарних ініціатив інститутів влади (законодавчої і виконавчої), на які впливають і соціокультурні тенденції суспільства. Відтак у межах окреслених періодів простежено п’ять етапів (1991 – 1996 рр.; 1996 – 2005 рр.; 2005 – 2010 рр.; 2010 – 2014 рр.; 2014 – 2020 рр.), кожен з яких ідентифіковано як самодостатню модель ретрансляції механізмів упровадження ключових ідеологічних принципів очільників виконавчої влади та призначених ними реформаторів освіти.

3. Розроблено періодизацію розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі в контексті парадигмальних змін науково-педагогічних ідей та освітніх практик, доведено, що становлення вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі впродовж 1991 – 2020 рр. відбувалося синхронно розвитку освіти загалом, її згруповано у два періоди – *концептуальний* (що об’єднав перехідний 1991 – 1996 рр., нормотворчий 1996 – 2010 рр., контroversійний 2010 – 2017 рр. періоди розвитку державної політики України в галузі освіти) та *реформаційний* (2017 – 2020 рр.). Упродовж кожного з окреслених часових відтинків було задекларовано нові завдання, реалізацію яких ускладнювали зовнішні (позагалузові, неосвітні) фактори – пострадянські інтенції, «народження» нової української свідомості, вектори провладного курсу, глобалізаційні тенденції, воєнні дії та пандемія.

4. Досліджено генезу вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі під час концептуального періоду (1991 – 2017 рр.), простежено відмежування від радянської методології історичної освіти, створення інституційно-правової основи для модернізації освітнього середовища, упровадження в освітній процес й апробація принципів плюралізму та багатовекторності наукового пошуку, утвердження в змісті історичної освіти нового національного нарративу, цивілізаційного підходу до висвітлення історичних явищ і процесів, актуалізація проблеми міждисциплінарної інтеграції. При цьому пріоритетом визначено формування нового соціогуманітарного дискурсу, здатного створити своєрідну інтелектуальну опозицію вкоріненим за роки радянзації у свідомості громадян особливостям культури та менталітету, подолання яких змушувало науковців

шукати компроміс між політичною кон'юнктурою та змістом історичної освіти. Саме це покладено в основу об'єднання в концептуальний період ідеологічно-організаційних дискусій щодо змісту і методики навчання історії, вироблення норм викладання предмета та критеріїв оцінки результатів навчання, розробку низки концепцій, у яких втілені авторські ідеї та проєвропейський курс навчання предмета з перспективою інтеграції минулого України в загальноєвропейську історію, подальше повернення до проросійського наративу та нові спроби узгодити зміст і підходи до вивчення предмета з актуальними суспільними та глобалізаційними тенденціями.

Упродовж 1991 – 1996 рр. зафіксовано спроби теорії та методики навчання історії відійти від радянської класово-партійної парадигми історичної освіти і водночас напрацювати нові, відповідні суспільним потребам, підходи до висвітлення історичного процесу на тлі змін у змістовому наповненні історії України. Виділено основні орієнтири шкільної історичної освіти цього періоду: деполітизація і набуття національного характеру навчальної дисципліни, відмова від монополії єдиної ідеології чи єдиної історичної концепції щодо тлумачення минулого, актуалізація національних цінностей та формування змісту шкільного курсу історії України на концептуально інших методологічних та історичних засадах. Окреслено проблеми цього періоду: брак друкованої продукції, яка містила адекватні відомості з історії та могла б слугувати дидактичним матеріалом для підготовки до уроків, а також глибока економічна та соціальна (руйнування радянської свідомості, зміна усталеного способу життя) кризи.

Засадничим компонентом функціонування теорії та методики навчання історії в школі в 1996 – 2010 рр. визначено трансформацію підходів до формування змісту шкільних навчальних дисциплін і повернення до національних освітніх традицій українців як європейської нації, підґрунтям для якого стало ухвалення Конституції України (1996 р.), що спричинило законодавчу активність освітньої галузі: унесення чисельних доповнень до чинного Закону «Про освіту» (1996 р.), ухвалення Державного стандарту загальної середньої освіти (1996 р.), прийняття спеціального Закону України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), Державного стандарту базової і повної середньої освіти (2004 р.) та низки інших законів прямої дії, націлених на оптимізацію всіх ланок системи національної освіти. Ця активність уперше від відновлення незалежності стосувалася не лише змісту історичної освіти (адже після 2001 р. в теорії та методиці навчання історії все частіше розглядали перспективи і способи інтеграції історії України та всесвітньої історії), а й методики навчання історії в школі.

На основі ретроспективного аналізу освітнього процесу 2010 – 2017 рр. доведено, що контроверсійний період – час кризових дезінтеграційних явищ у галузі, подолання яких змушувало науковців та педагогів-практиків шукати компроміс між політичною кон'юнктурою і змістом історичної освіти. Причинами контроверсійності названо повернення до єдиної концепції тлумачення російсько-українських відносин, відмова від 12-річної освіти та участі в міжнародних моніторингах разом із тотальним несприйняттям урядового освітнього наративу, вилучення із навчальних програм і підручників відомостей про важливі історичні події, що спричинило регресивні процеси теорії та методики навчання історії в

школі. Друга половина цього періоду під впливом політичних процесів (анексія українських територій та виразний проєвропейський курс) стала часом повернення до здобутків попередників. Упродовж 2014 – 2017 рр. розроблено стратегії розвитку освіти загалом та історичної освіти зокрема, окреслено ключові компетентності, потрібні випускникові ЗЗСО, сформовано освітні галузі.

5. Охарактеризовано стратегію розвитку теорії та методики навчання історії в школі в межах освітніх стандартів «Нової української школи» 2017 – 2020 рр. Доведено, що в її основу покладено теоретико-методологічні ідеї концептуального періоду генези теорії та методики навчання історії, які з різних причин не було повновартісно впроваджено в освітній процес. Визначено алгоритм створення дієвих інструментів для повернення вектору розвитку національної освіти у площину європейської освітньої практики та творення нового змісту шкільної історичної освіти, заснованого на формуванні компетентностей і наскрізних умінь, педагогіці партнерства, філософії дитиноцентризму, принципах активного навчання та ціннісного виховання. Доведено, що тенденційною характеристикою оновленої моделі шкільної історичної освіти цього періоду стало намагання сконструювати її з урахуванням антропологічного, націєтворчого та державницького підходів до осягнення минулого України і світу, що на практиці знайшло відображення в інтеграції історичних дисциплін та розширенні їхніх діяльнісних компонентів завдяки компетентнісному потенціалу загального змісту освіти, який потрактовано як паритет знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що характеризують здатність випускника загальної середньої освіти спішно соціалізуватися в умовах громадянського суспільства новітнього часу.

6. У дослідженні обґрунтовано пріоритетність та самостійність української методичної думки щодо розв'язання актуальних проблем теорії і практики навчання історії. Це увиразнено в результатах аналізу науково-методичної літератури щодо стану відображення трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі впродовж 1991 – 2020 рр. Згідно з цими результатами, констатовано наявність таких пріоритетних змістових напрямів: 1) утвердження національного історичного нарративу та трансформація змісту шкільної історичної освіти; 2) навчально-методичне забезпечення шкільних курсів історії в умовах змін; 3) науково-методична організація процесу навчання історії (форми, методи, методичні прийоми, засоби викладання і навчання). Динаміка актуалізації кожного з окреслених напрямів залежала від рівня концептуалізації проблеми, яку в той чи інший період намагалася розв'язати реформа. Доведено, що ключовим для розуміння сутності та специфіки трансформаційних процесів у галузі є факт, що протиставлення та порівняння описаних взаємозумовлених хронологічних періодів (як протилежних станів процесу розвитку систем або відповідно до їхньої наступності) дає змогу не лише дати їм якісну оцінку, а й окреслити перспективи їхньої еволюції. З'ясовано, що погляди освітянської спільноти з актуальних проблем розвитку теорії та методики навчання історії в школі еволюціонували у двох напрямках: формування національної самодостатньої цілісної системи шкільної історичної освіти суверенної країни та удосконалення її навчально-методичної складової відповідно до пріоритетів навчання історії, визначених Радою Європи з

питань освіти та концептуальними положеннями освітніх реформ 1991 – 2020 рр. Здійснено системний поліаспектний аналіз процесу становлення та зміни підходів до використання методів навчання історії на зламі ХХ – ХХІ ст., схарактеризовано зовнішні і внутрішні чинники, етапи, тенденції, особливості й передумови їхнього розвитку, розкрито внесок вітчизняних педагогів в урізноманітнення технологій навчання предмета.

7. Розроблено і проведено експертне оцінювання ефективності трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.), і на підставі його результатів виявлено низку тенденцій розвитку об'єкта дослідження, діагностовано проблемні моменти та перспективи розвитку описаної царини, узагальнено здобутки української методичної думки та їхнє значення для вирішення актуальних проблем сучасної теорії і практики навчання історії в ЗЗСО. З'ясовано, що, еволюціонуючи від догматичної до компетентнісної парадигми розвитку, вітчизняна теорія та методика навчання історії в школі на зламі ХХ – ХХІ ст. повсякчас перебувала у перехідному стані від змістовної спрямованості до сутнісної, а темпи трансформації її змістової складової не завжди відповідали можливостям наукового-технічного поступу, що зумовило невідповідності раціональної складової освіти соціальним вимогам до неї. Тому констатовано, що стратегії трансформацій вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі, а також їхня якість та ефективність значною мірою залежали від спроможності освітньої системи адаптуватися до нових соціальних вимог, сублімуючи галузеві надбання зі стану ідей у стан нормативно-правових актів й інноваційних методик навчання та здатності теорії та методики навчання історії як науки забезпечити ефективні алгоритми інтеграції теоретико-методологічного інструментарію загальноосвітніх інновацій в концептуальні положення шкільної історичної освіти. Виділено основні орієнтири ефективної трансформації теорії та методики навчання історії як самодостатньої галузі педагогічних знань: потреба чіткого визначення аксіологічних параметрів державної освітньої політики, гнучке законодавство та потужна академічна автономія ЗВО, що передбачає професійну відповідальність педагогічних і науково-педагогічних працівників, які, прагнучи забезпечити відповідність історичної освіти головним тенденціям загальноосвітніх змін, повинні мати можливість не лише пропонувати, а й апробувати нові підходи до навчання історії в школі.

Отже, розв'язання поставлених завдань наукових пошуків дало змогу досягти поставленої мети, водночас беззаперечним є факт, що перспективними й актуальними залишаються окремі його аспекти, які можуть бути предметом спеціальних подальших досліджень, зокрема: розвиток ключових науково-методичних ідей у контексті сучасної теорії та практики навчання історії; взаємовплив вітчизняної і зарубіжної методичної думки з історії; створення спеціальної моделі теорії та методики навчання історії в школі в контексті сучасного реформування національної освіти; становлення вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі як навчальної дисципліни у ЗВО; вивчення та імплементація зарубіжного досвіду в галузі теорії та методики навчання історії в школі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових періодичних видання, які індексуються

в міжнародних наукометричних базах Web of Science чи Scopus

1. Ігнатенко Н., Москалюк М., Костюк Л. Історико-ретроспективний аналіз державної освітньої політики в Україні (1999 – 2020 рр.). *Український історичний журнал*. 2022. № 2. С. 203 – 215.

2. Ігнатенко Н., Москалюк М. Історична освіта в дискурсі еволюції державної політики України кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Емінак: Науковий щоквартальний журнал*. 2022. №1 (37), С. 135 – 149.

3. Ignatenko N., Savenco V., Kryskov A., Habrusieva N., Remekh T. Formation of Cognitive-Technological Competence as a Mechanism of Realisation of Rational Component in Training Undergraduate Students. *Journal of Education Culture and Society*. 2024. Vol. 15 No. 1. С. 247 – 263.

Статті в наукових фахових виданнях України

4. Ігнатенко Н. В. Особливості становлення та розвитку вітчизняної методики навчання історії в школі у ХХ столітті. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2013. № 2. С. 8 – 14.

5. Ігнатенко Н. В. Особливості інтерактивного навчання історії у вищому навчальному закладі. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2014. №. 1. С. 181 – 185.

6. Ігнатенко Н. В. Випереджальні форми технології кооперативного навчання історії в середній освіті. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. Серія: «Педагогіка» та «Психологія». 2016. № 10. С. 5 – 10.

7. Ігнатенко Н. В. Методика застосування технології проблемного навчання при вивченні історії в школі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота» 2016. Вип. 2 (39). С. 81 – 85.

8. Ігнатенко Н. В. Теоретичні основи застосування технології проектного навчання на уроках історії у закладах загальної середньої освіти. *Молодий вчений*. 2018. № 9 (61). С. 403 – 407.

9. Ігнатенко Н. Професійний розвиток учителя історії у контексті реалізації концепції «Нова українська школа». *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2020. № 2. С. 42 – 49.

10. Ігнатенко Н. Інтерактивне навчання як тенденційна характеристика процесу модернізації шкільної історичної освіти на поч. ХХІ ст. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: Педагогіка. 2021. № 1. С. 84 – 89.

11. Ігнатенко Н. Державна політика України в галузі освіти: концептуальні підходи до визначення змісту та генези поняття. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: Педагогіка. 2021. № 4. С. 5 – 11.

12. Ігнатенко Н. Світові тенденції соціокультурних змін та їх вплив на модернізаційні процеси в освіті. *Витоки педагогічної майстерності*. Серія: Педагогічні науки. 2021. Вип. 28. С. 70 – 76.

13. Ігнатенко Н. Генезис шкільної історичної освіти в Україні (1991 – 1996 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. №57. Т.1. С. 285 – 290.

14. Ігнатенко Н. В. Концептуальні ідеї «Нової української школи» як стратегія змін у базовій середній освіті. *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Педагогіка». 2023. № 13 (27) 2023. С. 684 – 696.

15. Ігнатенко Н. Технологічна складова трансформаційних процесів у Новій українській школі. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 68. С. 262 – 266.

16. Ігнатенко Н. В. Генезис вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі у 1996 – 2010 рр. *Вісник науки та освіти*. Серія «Педагогіка». 2024. № 3(21). С. 722 – 736.

17. Ігнатенко Н. Трансформаційні процеси у вітчизняній теорії та методиці навчання історії в школі (2010 – 2014 рр.). *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Педагогіка». 2024. №4 (32). С. 961 – 973.

18. Ігнатенко Н. В. Державна політика України в галузі освіти як інструмент трансформації теорії та методики навчання історії в школі у 1991 – 2020 рр.: історіографія проблеми. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 4 (22). С. 903 – 915.

19. Ігнатенко Н. В. Трансформаційні процеси у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України: історіографія проблеми. *Перспективи та інновації науки*. Серія «Педагогіка». 2024. № 4 (38). С. 258 – 270.

20. Ігнатенко Н. В. Трансформація змісту історичної освіти в парадигмі «Нової української школи». *Вісник науки та освіти*. Серія «Педагогіка». 2024. № 4 (22). С. 1033 – 1047.

21. Ігнатенко Н. Понятійно-термінологічне поле дослідження трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2024. №. 73. Т. 2. С. 305 – 311.

22. Ігнатенко Н. В. Особливості відображення трансформаційних процесів теорії та методики навчання історії в школі у науково-методичній літературі 1991 – 1996 рр. *Вісник науки та освіти*. Серія «Педагогіка». 2024. № 8. С. 946 – 959.

23. Ігнатенко Н. В. Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії в школі у науково-методичній літературі 1996 – 2010 рр. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5. С. 226 – 240

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

24. Ігнатенко Н. В. Технологічні особливості застосування інтерактивної моделі навчання історії у ВНЗ. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. Вінниця: «Ніланд-ЛТД», 2017. Вип. 9. С. 44 – 47.

25. Ігнатенко Н. В. Особливості реалізації компетентнісного підходу в оцінюванні навчальної діяльності студентів. *Розвиток професійної майстерності*

педагога в умовах нової соціокультурної реальності : зб. матер. II наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 26 – 27 квіт. 2018 р.). Тернопіль: СМП «Тайп», 2018. С. 129 – 131.

26. Ігнатенко Н. В. Закономірності розвитку шкільної освіти в контексті інтеграційних процесів країн Євросоюзу. *Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності*: зб. матер. II наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 11 – 12 квіт. 2019 р.). Тернопіль: СМП «Тайп», 2019. С. 237 – 240.

27. Ігнатенко Н. В. Проблемне навчання в системі шкільної історичної освіти. *Інноваційні пріоритети у розвитку науки*: зб. наук. праць XXVII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Вінниця, 18 лют. 2019 р.). Вінниця, 2019. Ч. 4, С. 45 – 49.

28. Ігнатенко Н. Місце та роль учителя в освітньому середовищі НУШ. Шляхи реалізації концептуальних засад НУШ при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти : мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 16 – 17 жовт. 2020 р.). Тернопіль: ТНПУ, 2020. С. 36 – 39.

29. Ігнатенко Н. В. Бензак Т. І. Інноваційні процеси в освіті як запорука реалізації концептуальних положень НУШ. *Шляхи реалізації концептуальних засад НУШ при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти*: мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 16 – 17 жовт. 2020 р.). Тернопіль: ТНПУ, 2020. С. 40 – 42.

30. Ігнатенко Н. В., Дзядик Х. П. Дидактичні інновації як основа змін освітньої практики сучасного закладу загальної середньої освіти. *Шляхи реалізації концептуальних засад НУШ при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти* : мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 16 – 17 жовт. 2020 р.). Тернопіль: ТНПУ, 2020. С. 43 – 46.

31. Ігнатенко Н. Крупик Д. Учитель як суб'єкт педагогічної діяльності в концепції НУШ. *Шляхи реалізації концептуальних засад НУШ при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти* : мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 16 – 17 жовт. 2020 р.). Тернопіль: ТНПУ, 2020. С. 47 – 48.

32. Ігнатенко Н. Методика застосування інноваційних дидактичних технологій при вивченні історичних дисциплін у закладі вищої освіти. 2020. *Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. 11. С. 148 – 154.

33. Ігнатенко Н. Концептуальний аналіз технології проблемного навчання в контексті модернізації моделі шкільної історичної освіти України на поч. XXI ст. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ». 2021. Вип. 37 (т. 2). С. 60 – 63.

34. Ігнатенко Н. В. Інтерактивне навчання історії в умовах освітніх трансформацій. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ* : зб. наук. праць за мат. Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. з міжнар. уч. (Глухів, 17 лист. 2022 р.). Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2022. С. 110 – 112.

35. Ігнатенко Н. В. НУШ як інноваційна освітня технологія. *Сучасні досягнення та перспективи науки та освіти* : мат. Міжнар. наук.-практ. конференції (Житомир, 15 листоп. 2023 р.). Житомир: Міжнародний гуманітарний дослідницький центр, 2023. С. 65 – 69.

36. Ігнатенко Н. Проблемне навчання як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи* : зб. наук. праць XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ – Львів – Бережани – Ломжа, 1 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. Вип. 11. С. 29 – 33.

37. Ігнатенко Н. Технологічна складова трансформаційних процесів у «Новій українській школі». *Інновації в освіті: реалії та перспективи розвитку* : мат. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 24 листоп. 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 81 – 84.

38. Ігнатенко Н. В. Проблема трансформації вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі у науково-методичних працях 1991 – 1996 рр. *Modern Scientific Research is the Engine of Technical Progress*: мат. XXXV Міжнар. наук.-практ. конф. (Карлові Вари, 21 – 23 серп. 2024 р.). Карлові Вари, 2024. С. 88 – 93.

39. Ігнатенко Н. В. Трансформаційні процеси у шкільній історичній освіті України періоду незалежності (1991 – 2024 рр.): термінологічне поле дослідження. *Innovations in Scientific Research: World Experience and Realities*: мат. XVIII International scientific and practical conference (Riga, Latvia. April 10 – 12, 2024). Riga: International Scientific Unity. 2024. С. 141 – 145.

40. Ігнатенко Н. В. Терміни і визначення у проблематиці трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.). *Світ наукових досліджень*: мат. Міжнар. мультидисципл. наук. інтернет-конф. (Ополе, 24 – 25 трав. 2024 р.). Opole: Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu, 2024. Вип. 30. С. 69 – 72.

41. Ярмолюк Ю., Ігнатенко Н. Методика організації роботи з підручником при вивченні історії в основній школі. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. Вип. 11. С. 65 – 66.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

42. Ігнатенко Н. В. Активізація пізнавальної діяльності учнів засобами інтерактивних технологій на уроках історії в школі. *Історія в школі*. 2011. № 6. С. 21– 28.

43. Ігнатенко Н. В. Структурно-функціональний аналіз підручника та методика організації роботи з його текстовим компонентом при вивченні історії в закладі загальної середньої освіти. *Історія в рідній школі*. 2019. № 9. С. 34 – 39.

44. Ігнатенко Н. В., Савенко В. В. Теорія та методика навчання історії в школі: навч.-метод. посіб. Тернопіль : Вектор, 2014. 224 с.

45. Ігнатенко Н. Особистісно-орієнтоване навчання як дидактична умова формування когнітивно-технологічної компетентності вчителя історії в умовах реалізації інноваційної складової освітніх реформ поч. ХХІ ст. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. 2021. Вип. 9. С. 151 – 154.

46. Ігнатенко Н. Реалізація ідей технології проблемного навчання при вивченні історії в закладі загальної середньої освіти. *Історія в рідній школі: науково-методичний журнал*. 2021. № 1. С. 21 – 24.

47. Ігнатенко Н., Савенко В. Суспільствознавча освіта в сучасній Україні: тенденції розвитку в контексті світових соціокультурних змін. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. Вип. 11. С. 9 – 12.

48. Савенко В., Ігнатенко Н. Генеза державної політики в галузі освіти в Україні періоду незалежності. *Актуальні проблеми правознавства*. Збірник наукових праць юридичного факультету Західноукраїнського національного університету. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. Вип. 3. С. 43 – 48.

АНОТАЦІЇ

Ігнатенко Н. В. Трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2025.

У дисертації обґрунтовано політичні, соціокультурні і теоретико-методологічні детермінанти й тенденції розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі впродовж 1991 – 2020 рр. у контексті модернізації сучасної історичної освіти в Україні, розроблено періодизацію розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі з урахуванням парадигмальних змін науково-педагогічних ідей та освітніх практик. Висвітлено особливості становлення, чинники і тенденції розвитку змісту, методів та організаційних форм навчання історії як передумови і результати інституційного розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії, доведено наступність прогресивних наукових ідей і механізмів їхньої реалізації на різних етапах історичного розвитку теорії та методики навчання історії в школі періоду незалежності України (1991 – 2020 рр.).

Ключові слова: освіта, заклад загальної середньої освіти, історична освіта, державна політика в галузі історичної освіти, генеза історичної освіти, теорія та методика навчання історії в школі, трансформаційні процеси в теорії та методиці навчання історії в школі.

Ignatenko N. V. Transformational Processes in the Theory and Methodology of Teaching History in Schools during the Period of Ukraine's Independence (1991 – 2020). – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.01 «General Pedagogy and History of Pedagogy». – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil, 2025.

In the work, based on the analysis of scientific-pedagogical and methodological literature, a comprehensive analysis of the achievements of Ukrainian historiography and

scientific thought on the stated scientific problem is carried out, and the theoretical and methodological foundations of the historical-pedagogical study of the genesis of the domestic theory and methodology of teaching history in schools are substantiated. This includes a set of initial scientific propositions that determine the conceptual theories, main approaches, and principles for analyzing transformational processes in the theory and methodology of teaching history in general secondary education institutions as a complex contradictory process of structural change in the sectoral paradigm initiated to ensure a new quality of education at all levels. The peculiarities of the formation of the state educational policy of independent Ukraine as a determining factor influencing transformational processes in the field of school historical education are analyzed. The author's perspective on the transformational processes of the theory and methodology of teaching history in schools during the period of Ukraine's independence (1991 – 2020) is presented. The peculiarities of the formation, factors, and trends in the development of content, methods, and organizational forms of teaching history as prerequisites and results of the institutional development of the domestic theory and methodology of teaching history are highlighted. The continuity of progressive scientific ideas and mechanisms for their implementation at different stages of the historical development of the theory and methodology of teaching history in schools during the period of Ukraine's independence (1991 – 2020) is demonstrated. Methodological ideas of Ukrainian scientists and educators, whose works became the foundation for reflecting transformational processes in the theory and methodology of teaching history in general secondary education institutions during the independence period (1991 – 2020), are highlighted.

In the dissertation, the conceptual and categorical framework of the theory and methodology of teaching history in schools is refined. The analysis of historiography and the source base reveals trends in the development of the theory and methodology of teaching history from 1991 to 2020, and identifies the features of the interdependent influence of the theory and methodology of teaching history as a pedagogical science and school practice under the paradigm shifts characteristic of specific historical stages of the studied period.

Little-known documents, historical-pedagogical facts, and works of Ukrainian methodologists, which are important for forming a comprehensive understanding of the regularities in the development of the theory and methodology of teaching history in Ukraine, and for comprehending scientific ideas and methodological approaches, have been introduced into scientific circulation.

Further development has been achieved in characterizing the features of the formation of state educational policy in Ukraine, the theoretical concepts of school historical education in historical retrospect, as well as the methodological foundations for updating school historical education in Ukraine.

The practical significance of the research results lies in the development and implementation of a special course, "Issues of the Formation and Development of History Didactics in Ukraine", in the practice of higher pedagogical education.

Certain provisions (in particular, regarding the experience, development trends, and features of selecting the structure and content of history education) have been used in the development of: a methodological manual on the theory and methodology of teaching

history; methodological recommendations for organizing the educational process in history.

The results and conclusions of the research can be used to develop practical mechanisms for solving current problems in the modern theory and methodology of teaching history in schools as a pedagogical science, modernizing historical education, its educational and methodological support, and the methodology of teaching history as an academic discipline. They can also aid in the formation of methodological competence for students at the first (bachelor's) and second (master's) levels of higher education in the subject specialty 014.03 "Secondary Education (History) ", the development of professional competence of history teachers in the system of postgraduate pedagogical education, and for organizing further study of the transformational processes in the theory and methodology of teaching history in schools.

Keywords: education, general secondary education institution, historical education, state policy in the field of historical education, genesis of historical education, theory and methodology of teaching history in schools, transformational processes in the theory and methodology of teaching history in schools.

Підписано до друку 10.01.2025.
Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.
Умов.-друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9
Тираж 50 примірників. Замовлення № 01/25/01.

Видавець та виготувач:
ФОП Осадца Ю. В.
м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10
тел. (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*